

När streetsmart banar tricksterns väg till makten...

SUSANNE ÖSTERLUND-PÖTZSCH är docent i folkloristik vid Åbo Akademi. Hon arbetar som arkivarie med inriktning på traditionsmaterial. Hennes forskningsintressen omfattar lokala och rumsliga identiteter, migration och rörelse med förkärlek för gående.



Uttrycket streetsmart, eller gatusmart, används ofta för att beskriva en person med en förmåga att klara sig trots att hen på något sätt är förfördelad. Definieringar av streetsmart tar vanligen fasta på en av två olika aspekter. Begreppet kan å ena sidan syfta på en *egenskap*, det vill säga att en person är listig och finner sig snabbt i olika situationer. Å andra sidan kan tyngdpunkten ligga på *erfarenheter* som en person har förvärvat, här underförstått kunskap från "den riktiga världen" och inte vetskap som införskaffats teoretiskt (så kallad boksmartheit). Då gatusmartheit i första hand associeras med någon i underläge som lyckas klara sig på grund av sin fyndighet och/eller praktiskt förvärvade kunskap är mitt syfte här att följa ett annat spår, nämligen en specifik form av tillämpning där ett streetsmart register blivit ett medel för maktutövning.

GATUSMART SOM POPULÄRKULTURELL TROP

Streetsmart kan verka som ett deciderat nutida uttryck. Börjar man spåra företeelsen får man emellertid gå långt tillbaka i tiden. Gatusmarta egenskaper och handlingar har förknippats med en mängd både mytologiska, fiktiva och verkliga karaktärer genom århundrandena, men inom 1900-talets populärkultur verkade gatusmartheitens attraktion öka anmärkningsvärt. En streetsmart attityd korresponderade till strömningar som urbanism, desillusion, nihilism och (post)modernism, samtidigt som nya genrer och medium som film och TV populariserade tidens ideal. De nya hjältarna var repliksnabba, ironiska, macho – och streetsmarta i överflöd. Gatusmartheit anknyter även till ett bredare spektrum av po-

pulärkulturella motiv, varav underdoggen som lyckas trots alla odds är en speciell favorit inom amerikansk kultur. Ett liknande motiv är berättelsen om the self-made man som skapar sin egen förmögenhet från att ha startat i enkla förhållanden. Urtyper som dessa bygger på en lång folklig tradition av David mot Goliat-berättelser, och vittnar om temats dragningskraft. Här finns en potential som jag i det följande vill lyfta fram som en verksam strategi för att bygga upp maktpositioner.

STREETSMARTHETENS SUVERÄN

Den koncentrerade inkarnationen av streetsmart är trickstern. Det handlar om en komplex figur som trivs bäst i mellanrummen och de diffust definierade situationerna. På ett motsvarande sätt är tricksterns temporala zon tillstånden mitt-i-mellan, övergångarna och det liminala. Den liminella statusen framhäver tricksterns roll som gränsöverträdare (Doty 1993:7). Det är en karaktär som dyker upp i myter och folklöre världen över: Hermes, Loke, den listiga räven i djursagorna, Coyote och Brer Rabbit är alla välkända trickster. Tricksterfigurerna står ofta utanför samhället och gemenskaper eller betraktas som annorlunda och normbrytande. De är till sin natur tvetydiga och kan samtidigt vara både hjältar och anti-hjältar, de kan både hjälpa och stjälpas samhället.

Trickstern är en populär fiktiv figur men också en image som verkliga personer förknippas med och, i vissa fall, verkar aktivt sträva efter att associeras med. Slagfärdig gatusmarthet är ett medel att vinna folkligt stöd och beundran, och kan utgöra ett effektivt politiskt verktyg. Tricksterledare dyker inte sällan upp i liminala

situationer som revolutioner eller perioder av politisk instabilitet. Trickstern finner sig till rätta i förändringens snabba skiftningar och framstår som någon som kan erbjuda lösningar till rådande problem (Thomassen 2018:104, 197). De är störreän-livet figurer som verkar vara födda med carte blanche och klarar sig ostraffade trots chockerande gärningar och uttalanden. Det som gör tricksters till stundens hjältar är samma egenskaper som sällan gör dem till bra ledare i ett längre perspektiv – deras intresse är inte framtiden utan nuet och de flyr kategoriskt ansvar för sina handlingar. Speciellt politiker från extremhögern har gärna odlat en gatusmart image: de slår från marginalen, framställer sig som self-made, påstår sig tala för folket (underdoggen) och "modigt" ta upp politiskt inkorrekta teman. När de går över gränsen glider de undan med hänvisning till att de skämtade, blivit missförstådda eller att de endast förde en "kritisk diskussion".

Den politiske trickstern kommer i många schatteringar vilket varit synligt på det nordiska politiska fältet under senare decennier. Exempelvis ledarparet för Ny Demokrati (1991–2000), Ian Wachtmeister och Bert Karlsson, utgjorde en förvånande och omaka duo. Däremot var de bägge i klassisk trickstertappning kontroversiella personligheter som ambivalent framställdes ömsom som clown, ömsom som rebeller eller genier. Även det högerpopulistiska Sannfinländarna (grundat efter Finlands Landsbygdspartis upplösning 1995) har präglats av sina tricksterliknande förgrundspersoner. Partiets mångåriga ledare Timo Soinis framtoning var folklig, utpräglat populistisk och repliks snabb. Det var en stil som gick hem även i städerna, hos mannen på gatan, och breddade därmed den tidigare landsbygdsbasen för partiet. Framgången förde in Sannfinländarna

i regeringen 2015 och placerade Soini på en ministerpost (utrikesminister 2015–2019, vice statsminister 2017). När Soini avgick som partiledare 2017 skapades utbrytargruppen Blå framtid och Sannfinländarna hamnade åter i opposition. Där Soini drog höga växlar på sin "en vanlig kille"-image, visar hans efterträdare på posten som Sannfinländarnas partiledare Jussi Halla-aho ett annat spektrum av tricksterdrag. Halla-aho driver hellre sin agenda från oppositionen än i en ansvarsposition i regeringen. Hans tricksterism tar sig uttryck i ett provokativt balanserande, eller ett direkt överskridande av gränser. Halla-aho har åtalats både för hets mot folkgrupp och för brott mot trosfrid. Vad gäller de frekventa skandaluttalandena av partiets övriga medlemmar utövas en undanglidande ekvilibristisk av att halvhjärtat fördöma men samtidigt framstå som frispråkig. "Alternativa fakta", slogans, rykten och påståenden som upprepas tillräckligt ofta har en tendens att ackumulera auror av verklighet.

TRICKSTERNS TIDEVARV

De nationalistiska partiernas framgång på den nordiska politiska arenan har drivit flera av de övriga politiska partierna längre högerut och ökat pressen på politiker att formulera sig slagkraftigt. Gatusmarthet som politiskt verktyg kan kanske även spåras i Finlands tidigare statsminister Juha Sipiläs nedlåtande anmärkning om "all världens docenter" i en anda av populistiskt förakt för expertis (det vill säga boksmarthet). Trots att politiker med streetsmart-image visserligen har haft framträdande positioner, ibland även vägmästarroller, har de hittills inte inne-

haft den ultimata makten i de nordiska länderna.

Under senare år har emellertid det gatusmarta, från att varit en marginell position och en förringad kontrast till boksmarthet, fått en allt större betydelse globalt på ett politiskt plan.

Politiker som Donald Trump, Boris Johnson, Nigel Farage, Recep Tayyip Erdoğan, Silvio Berlusconi och Benjamin Netanyahu uppvisar tydliga tricksterpersonligheter (Armbrust 2019: 234–235). I vad man kunde kalla tricksterns tidevarv har karaktärer som betraktats som originella, men huvudsakligen marginella och harmlösa, plötsligt seglat upp som centrala maktfaktorer – som självutnämnda försvarare av nationens traditioner och (rättmätiga) invånare, gärna under en agenda av att återvinna något påstått förlorat (t.ex. "Make America Great Again", Brexit-slogganen "Take Back Control").

Tack vare en strategiskt odlad karisma av streetsmarthet framstår exempelvis den Eton- och Oxfordutbildade Boris Johnson som en rebell inom den brittiska politiska sfären. Den rufsiga blonda kalufsen, otaliga publika påhitt och en ökänd skämtsam jargon flyttar ofta fokuset från den politiska agendan. Men när en vit man i maktposition jämför muslimska kvinnor i burka med postlådor eller bankrånare handlar det inte om en oskyldig kvickhet utan en dehumaniserande och stämplande performans. En fallenhet för att utnyttja tricksterns repertoar präglar även Trumps politiska karriär: hans strävan att underminera gränsen mellan sanning och osanning är en manöver som ligger i de episka trickstergudarnas anda. Med slagordet "fake news" lyckas Trump både attackera sina kritiker och blåsa upp konspirationsteorier (så som QAnon) om att han blir systematiskt trakasserad av fienden (jfr

Danesi 2020:25, 85; Tangherlini et al. 2020:32). En redan ostabil värld har gjorts ännu osäkrare av världsledare vars handlingar är oförutsägbara och kan merkuriskt växla från en ytterlighet till en annan (Grevatt 2018: 45–46). Tricksterns trumfkort är förmågan att framstå som räddaren i kaoset.

Antropologen Bjørn Thomassen konstaterar att mänsklig tillvaro förutsätter liminella övergångsskeden, men att det inte är ett tillstånd det går att leva långsiktigt inom. I en värld där "innovation" beskrivs som lösningen till alla problem uppfattas det liminella däremot som ett önskvärt och uteslutande positivt uttryck för kreativitet (Thomassen 2018:2, 4, 11). Även i länder som inte genomgår egentliga revolutioner har tricksterpolitiker följaktligen hittat sin nisch och lagt beslag på en prominent roll präglad av liminalitet, storhetsvansinne och paranoia (Armbrust 2019:235; Danesi 2020:21). Streetsmarta tricksters gagnas av den osäkerhet de själva har varit med om att skapa. Till den klassiska tricksterns repertoar hör förmåga att skapa tillit och etablera förtroende: "– Nu skall vi komma överens om i förväg hur vi skall dela på skörden, sa räven till björnen". Trickstern lovar trygghet inför en publik som längtar efter enkla lösningar i en komplex och svåröverskådlig omvärld.

AVSLUTNING

Att vara streetsmart har genom tiderna varit en liminal konstform som överlevnadstaktik, praktisk problemlösningsförmåga eller ett cyniskt sätt att tillskanska sig fördelar, men också fungerat som ett moraliserande åskådliggörande av mänskliga laster och tillkortakommanden till exempel inom fabelsgorna. Gatusmarthet är

ingalunda synonymt med maktanspråk, men för den ambitiösa politikern kan ett gatusmart anlag vara ett strategiskt verktyg för att öka sitt inflytande. Att en gatusmart image och ett tricksteraktigt agerande tycks föra fram kontroversiella och i vissa fall oväntade ledare kan ses som ett resultat av samhällsklimatet. Då man givetvis skall vara försiktig med långtgående generaliseringar av olika nationella sammanhang, verkar det genomgående som otrygghet, missnöje och en upplevelse av hot ökar stödet för tricksterpolitiker. Intressant nog representerar många prominenta "gatusmarta" politiker en extrem elitism men talar till de som upplever sig marginaliserade och ohörda – med andra ord en direkt motpol till den "klassiska" gatusmartheten av att agera från ett underläge emot övermakten. En gatusmart image ger associationer till troper som underdoggen, rebellen, David-i-kamp-mot-Goliat och döljer därmed effektivt den verkliga maktpositionen. Streetsmarthet ger "cred" till scenariot där politiker, som i högsta grad är en del av etablissemangen, ses som ett alternativ mot samma etablissemang inför desillusionerade väljare.

Gatusmarthetens udd har legat i att den har definierat sig i kontrast mot en större massa och navigerat kring maktstrukturer. Men när det liminala plötsligt är status quo blir den tidigare normbrytande gatusmartheten ett medel att befästa normer. Det väcker frågor: Vad händer när världen är en konstant karneval och inte en tillfällig ordningsbekräftande inversion av samhället? När streetsmart inte är ett verktyg för de i underläge att skapa handlingsutrymme i marginalen, utan för de i maktposition att ytterligare stärka sin makt genom att attackera motståndare och driva sin agenda utan hänsyn till konsekvenserna?

REFERENSER

- Armbrust, Walter, 2019. *Martyrs and Tricksters: An Ethnography of the Egyptian Revolution*. Princeton: Princeton University Press.
- Danesi, Marcel, 2020. *The Art of the Lie. How the Manipulation of Language Affects our Mind*. Guildford, CT: Prometheus Books.
- Doty, William G., 1993. "A lifetime of trouble making. Hermes as trickster", i Hynes, W. J & Doty, W. G. (red.), *Mythical Trickster Figures: Contours, Contexts, and Criticisms*. Tuscaloosa: The University of Alabama Press.
- Grevatt, William K., 2018. "Confronting the Trickster. Crises and Opportunity in the Time of Trump – A Jungian Perspective", i *Psychological Perspectives* vol. 61(1): 43–47.
- Tangherlini, Tim et al., 2020. "An automated pipeline for the discovery of conspiracy and conspiracy theory narrative frameworks: Bridgegate, Pizzagate and storytelling on the web"
- Thomassen, Bjørn, 2018. *Liminality and the Modern: Living Through the In-Between*. London: Routledge.

SUMMARY

When Street-smart Paves the Trickster's Road to Power...

(När streetsmart banar tricksterns väg till makten...)

The label street-smart is a customary way to describe a person who manages to get by despite adversities. The concept highlights an innate quality in a person, characterized by slyness, resourcefulness and wittiness among other things. However, street-smart can also refer to knowledge a person has acquired through experience. Street-smart is practical rather than theoretical knowledge. The figure of the trickster is street-smart incarnate. These liminal characters appear worldwide in mythology, folklore and popular culture but also as real life individuals. One of the tricksters' many guises is the "shrewd political leader" – a role that is increasingly common of late. The trickster politician thrives in times of uncertainty, unrest and liminality. They often profile themselves as "self-made" and as representing the "popular voice", while they excel in shunning responsibility and shifting blame. The question that emerges is what happens when the boundary transgressing, marginal trickster becomes the norm-maker and the centre of power.

Keywords: street-smart, trickster, liminality, power strategy.

Susanne Österlund-Pötzsch, PhD, is a folklorist and archivist specializing in tradition materials. She holds the title of Docent at Åbo Akademi University, Finland.